

Skutečný Vyšší princip

JOSEF LUKEŠ

Mezi nejsledovanější zábavné a atraktivní filmy, u nichž není vysoká návštěvnost nijak mimořádná, se překvapivě vklínilo i okupační drama *Vyšší princip*. Při jeho premiéře v roce 1960 ho toužily vidět víc než dva miliony diváků. Sympatie si získal čestný a slušný člověk, který se dokázal vzepřít kruté moci.

Proto je tak působivá závěrečná scéna filmu, ve které profesor Málek před celou třídou prohlásí: „Studenti... profesorský sbor našeho ústavu se usnesl, pověřil mne, abych včerejší strašnou událost uvedl na pravou míru. Vaši spolužáci byli včera zastřeleni. Pro schvalování atentátu... Z hlediska vyššího principu mravního vražda na tyranu není zločinem. Já protestuji tak, jako každý čestný člověk musí protestovat. Protestuji proti vraždě vašich kamarádů! Jejich nevinná, čistá krev ať padne na hlavy jejich vrahů!“

Geneze filmu

Pětistránkovou povídku publikoval Jan Drda na podzim 1945 v deníku *Práce*, o rok později ji zařadil spolu s dalšími deseti črtami do knižního souboru *Němá barikáda*, v němž

oslavil hrdinství lidí bojujících proti německým okupantům. Od okamžiku, kdy si povídku *Vyšší princip* přečetl v novinách, snil Jiří Krejčík o jejím zfilmování. Sedmadvacetiletý dokumentarista rozmýšlel pragmaticky: natočil by ji jako krátký film, a tak by vstoupil i do hrané kinematografie. Později někoho napadlo, že by mohla být filmová povídka součástí okupačního triptychu tří různých tvůrců. Tehdy uvažoval režisér o Jindřichu Plachtovi jako představiteli postaršího profesora přezdívaného studenty kvůli jeho oblíbené frázi „Vyšší princip“. Komik, který dokázal přesvědčivě ztvárnit i vážné postavy, by jistě byl vhodným představitelem pedagoga obdařeného kromě dojmající lidskosti i směšností. Ostatně obdobný typ profesora Matulky představuje Jindřich Plachta ve filmu *Cesta do hlubin studákovy duše*. Jiří Krejčík si ho představoval jako „vysokého hubeného starého mládence, trochu směšného podivína, v odřeném kabátě“.

Až teprve koncem padesátých let, kdy už byl Jindřich Plachta mrtvý, napsal Jan Drda první verzi scénáře celovečerní délky, v němž zároveň vykreslil i tísnivou atmosféru celého města v době heydrichiády. Do role profesora Málka byl obsazen František Smolík.

Jiří Krejčík odhalil, co všechno bylo nutné vykonat: propracovat školní kolektiv profesorů i studentů, zaměnit hodinu latiny za písemné maturitní zkoušky, přikomponovat i zázemí gymnázia, rodiny studentů, dokreslit hlavní postavy dramatu, třídního profesora a tři maturanty, zdůraznit, za jakou klukovinu byli mladí lidé zavražděni.

V době normalizace byl natočen film *Případ mrtvých spolužáků*, který měl údajně podle úvodního titulku ukázat,

Josef Lukeš, klasický filolog a ředitel gymnázia, popravený v roce 1942, byl předobrazem latináře Málka ve filmu *Vyšší princip* (1960).

jak to bylo doopravdy s popravou studentů, kdo byl skutečným udavačem mezi spolužáky. Historickou pravdu se diváci filmu *Případ mrtvých spolužáků* ovšem nedozvěděli.

Ale příběh *Vyššího principu* má reálný předobraz, k tragické události došlo v době heydrichiády na příbramském gymnáziu, kde před válkou maturoval i Jan Drda.

Pokusme se nyní odhalit, jak to tenkrát opravdu bylo. Kdo jsou skuteční hrdinové i ti, kdož jsou zodpovědní za jejich mučednickou smrt?

Po stopách dějů

Josef Fryš, profesor na strojní průmyslovce, se zabývá historií svého rodného města. Vede nás k budově střední zdravotnické školy, ve které bývalo příbramské gymnázium. Společně vstupujeme dovnitř – už za dveřmi vidíme na stěnách a na stropě citáty starých antických filozofů. Tady se udál onen známý příběh, jehož protagonistou byl ve skutečnosti ředitel školy, doktor Josef Lukeš. Narodil se v Plzni, do Příbrami přišel v pomnichovské době ze Slovenska. Byl klasickým filologem, v tom je shoda s literární a filmovou postavou profesora Málka z *Vyššího principu*. Měl přirozenou autoritu, u kolegů a studentů si získal respekt už tím, že na počátku okupace odmítl uposlechnout rozkaz německých okupantů, kteří nařídili, že se ze školních knihoven musí vyřadit knihy rasové a politicky nevhodných autorů. O charakteru tohoto pedagoga svědčí i to, že celou kauzu, která následovala, vzal na

sebe, aby tím nevystavil v nebezpečí kolegy, hlavně toho, který byl vedením knihovny pověřen.

Profesor Josef Fryš vypráví: „Dá se říci, že příčinou celé té tragické události byl časopis *Světový zdroj zábavy a poučení*. Student Antonín Stočes ze 6. A si v květnu jako přípravu a ukázkou na řečnické téma ‚Světové malířství‘ do školy přinesl starý ročník tohoto časopisu. O přestávce, při listování v něm, se na druhé stránce jednoho čísla objevil portrét Adolfa Hitlera. Toník spontánně zareagoval ‚To sem nepatří‘, list vytrhl a hodil do koše.

Po stránce obsahové tam portrét sice opravdu nepatřil, ale Toníkova reakce byla za daných okolností krajně nevhodná. Bohužel odpovídala jeho naturelu. Byl plný života, ale těžko zvládnutelný. I ve třídním katalogu za první pololetí bylo jeho chování ohodnoceno 2. stupněm. V prospěchu nedosáhl ani na průměr ve třídě: z většiny předmětů měl 4, jen z tělocviku 3 a z češtiny 2. Čeština jediná ho bavila a zřejmě měl i nadání. Psal výborné slohové práce, skládal básně. Kvůli gramatice ale nedosáhl až na jedničku.

Toník byl nejmladší ze tří dětí řeznického mistra Vojtěcha Stočese. Nejstarší sestra Růžena se později provdala za dirigenta a skladatele Václava Kašíka, mladší Jiřina – aby nezůstala pozadu – si vzala herce Josefa Hlinomaze, ale po krátké době se vrátila ke své studentské lásce a společně pak v roce 1968 odjeli do Kanady. Toníkův otec Vojtěch byl váženým příbramským občanem a členem Sokola (ovšem než ho Němci zrušili). Jeho děda Jan nechal v roce 1906 postavit na jižní straně příbramského Václavského náměstí krásný secesní dům, ve kterém celá rodina bydlela a ve kterém bylo i rodinné řeznictví a uzenářství.

K tragické události došlo v době heydrichiády v Příbrami, kde před válkou maturoval i spisovatel Jan Drda, autor povídky *Vyšší princip*.

Pamětní deska věnovaná řediteli Lukešovi.

Poprava studentů ve filmu *Vyšší princip*, v popředí Jan Šmíd, představitel jednoho ze tří popravených studentů, Franty Havelky. Šmídova maminka pocházela z Příbrami, takže od ní slyšel, jak se skutečně udál tragický případ. I proto ztvárnil roli s velkým citovým rozrušením.

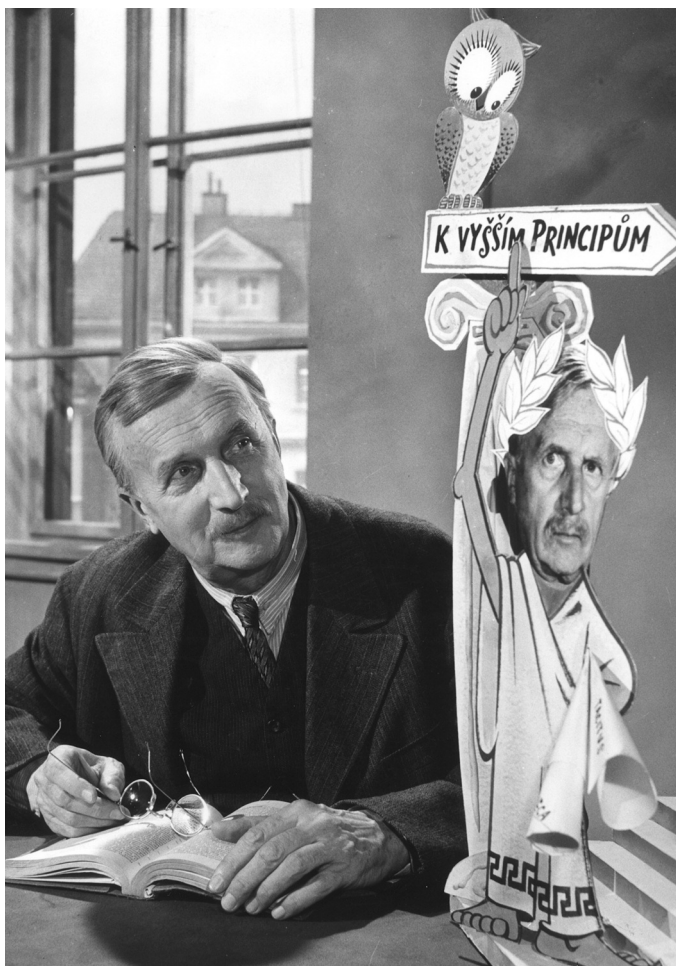
Pyšný děda nechal na obou stranách domu zhotovit emblémy se svými a synovými monogramy JS a VS, a když si o rok později nedaleko otevřel ateliér František Drtikol – později světově proslulý fotograf zejména ženských aktů – nechal si od něho svůj nový dům i vyfotografovat.

Když Toník házel list do koše, nevšiml si, že za ním stojí druhý z aktérů smutného příběhu, spolužák Miroslav Červenka. Ve třídě ho neměli rádi, na jedné straně se mu vysmívali, na druhé se ho obávali. Byl malý, špatné tělesné kondice, ani na tělocvik nechodil. Po stránce duševní na tom také nebyl dobře, opakoval ročník, a tak propadl do třídy ke Stočesovi. Ale ani opakování mu nepomohlo, on prostě na studium gymnázia neměl. A právě ten tělesný a duševní hendikep byl důvodem, že hledal způsob, jak vyniknout, jak být důležitý. A ten způsob našel ve spojení se studentem oktávy, s o dva roky starším Karlem Kepkou, o kterém věděl, že on, a zejména jeho otec mají styky s německou mocí. Proto o několik dní později – už po atentátu na říšského zastupitele Reinharda Heydricha – Kepkovi oznámil, co Stočes provedl. S Kepkou ale mluvil i o řediteli gymnázia, doktoru Josefu Lukešovi. Například o tom, jak v hodině řečtiny líčil vývoj Řeků a Římanů a nakonec uvedl, že po dosažení svého vrcholu jejich říše spěly k zániku. Oba v tom viděli narážku na tisíciletou německou říši.

Na rozdíl od Stočese i Červenky byl Kepka chytrý a bystrý student. Na jeho závěrečném vysvědčení v oktávě byly jen samé výborné. Rodina Karla Kepky pocházela ze Slovenska, do Příbrami se přistěhovali v roce 1935. Otec, také Karel, byl aktivním členem Sokola a skautské orga-

nizace. Ještě 14. března 1939, den před německou okupací, nabádal skauty, aby nezapomněli, že jsou Čechy. Brzy po příchodu Němců však změnil, a s ním i celá rodina, svoji orientaci. Po roce tak vstoupili do profašistické organizace Vlajka. To jim však nestačilo, a tak si zažádali o německé občanství, které krátce před tím, než došlo k incidentu na gymnáziu, dostali.

Od Kepků se o události dozvěděl Herbert Teufel, který v Příbrami zastával funkci blokové ústředny německé bezpečnostní služby. Nemuselo jít o přímé udání. Kepkovi se s Teuflem často stýkali a pořádali přátelské večírky. Je možné, že při jednom z nich padla z úst někoho z rodiny Kepků o příhodě na gymnáziu zmínka. Červenka byl pak zavolán na městskou policii, kde ho v přítomnosti policejního komisaře Teufel vyslyšal. Je zajímavé, že nejdříve byl vyslyšán ve věci ředitele Lukeše a teprve potom se ho ptali na spolužáka Stočese. Z výsledku byly pořízeny protokoly, které Teufel i Červenka podepsali. Teufel byl původním povoláním učitel, v osudném roce 1938 bydlel na Chomutovsku, které s celým pohraničím připadlo Německu. Tak se stal říšským Němcem a vstoupil do NSDAP. V roce 1940 byl přeložen do protektorátní Příbrami. Tady byl jmenován ředitelem německé školy, ale hlavně tu působil jako šéf bezpečnostní služby. Jeho byt na příbramském náměstí sloužil jako její bloková ústředna. Protože v Příbrami nebyla služebna německé státní policie – gestapa, posílal Teufel zprávy o nespolehlivých lidech, udání a protokoly z výsledku táborskému gestapu, kam větší část příbramského regionu spadala. Tam skončil i protokol o řediteli Lukešovi a sextánu Stočesovi.

Režisér Krejčík si představoval profesora Málka jako vysokého hubeného starého mládence, trochu podivína. Jeho původní představu naplnil Jindřich Plachta, po jeho smrti ho však mistrně ztvárnil František Smolík.

To potvrzuje i výpověď bývalého tajemníka gestapa v Táboře Georga Adama.

V Táboře byli doktor Lukeš i oba Stočesové, student Antonín a jeho otec Vojtěch, uvězněni ve sklepích gestapa. Po sedmi dnech, v neděli 21. června před sedmou hodinou ranní, byl doktor Lukeš s jedním z příbramských vězňů vyveden na dvůr a asi po půlhodině zastřelen. O několik dní později, 29. června, byli zastřeleni oba Stočesové. Antonínu bylo 17 let a 4 měsíce. Byl nejmladší ze 157 zastřelených tehdy v červnu v Táboře. V obou případech byla jména popravených druhý den čtena v rozhlase, zveřejněna v tisku a vyvěšena po Příbrami.“

Nezasuté vzpomínky

Paní Stanislava Pluhařová, která bydlela v Ptákově u Komárova, chodila do oné sexty, stejně jako Antonín Stočes a Červenka. Vypověděla, že ředitel Lukeš byl „štíhlý a tichý člověk, mluvící nevzrušivým, spíš přitlumeným hlasem, kterého studenti považovali za samotáře zahloubaného jen do své práce“.

Z jejích vzpomínek se vynořila i osoba spolužáka Antonína Stočese, který byl velice přátelský, vynikal ve sportu.

Na ředitele Josefa Lukeše a studenta Antonína Stočese vzpomínala také paní Šoullová, farářka Československé církve husitské, která žila v Domově důchodců v Příbrami. O dva roky mladší než tehdejší sextáni i ona bolestně prožívala tragické události. Vzpomínala, že na příbramském

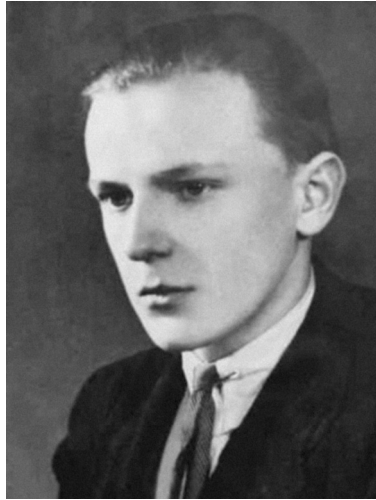
gymnáziu učil němčinu kolaborující profesor, který studenty pronásledoval, přitom dobrá známka z němčiny byla podmínkou k připuštění k maturitě. Zнала pochopitelně studenta Stočese, který chodil s její kamarádkou. Naopak Kepka, kterému se vyhýbala, se dvořil jí, ale neúspěšně.

Ona sama dojížděla každý den do školy vlakem z Březnice – to bylo skutečné martyrium, protože vlak jezdil velmi brzy ráno a zpátky až téměř v noci, proto se museli učit i psát úkoly ve vlaku. K tíživé atmosféře válečných let patřilo později také nalétávání hloubkových letadel na vlaky.

Vzpomínka na zatčení ředitele Lukeše byla pro ni i po tolika letech stále živá. Stalo se to v době ústních maturitních zkoušek, tedy nikoliv při psaní maturitní písemky. Gestapáci ho vyvlekli z jedné třídy, nesměl si už zajít do bytu, který měl ve druhém patře, brutálně ho hnali po schodech dolů, což bylo pro studenty velmi deprimující, neboť gestapáci nařídili, že se všichni musí shromáždit na schodišti až do přízemí a celý tento krvavý akt sledovat.

K smrti odsouzený student Antonín Stočes napsal před popravou na rozloučenou s rodiči a s rodným městem delší báseň, kterou se mu podařilo propašovat z vězení. Báseň byla před několika lety publikována zásluhou bývalé spolužačky paní Pluhařové v Jineckém zpravodaji.

Jan Šmíd, představitel jednoho ze tří popravených studentů, Franty Havelky, ve filmu *Vyšší princip*, vzpomíná na maminku, která pocházela z Příbrami, takže od ní slyšel, jak se skutečně udál tragický případ, který se stal na místním gymnáziu. I proto ztvárnil s velkým citovým rozrušením roli, kterou mu nabídl režisér Jiří Krejčík. Poprava

Antonín Stočes byl nejmladší ze 157 zastřelených na dvoře vyšetřovny gestapa v Táboře.

studentů se natáčela na dvoře kasáren poblíž Obecního domu v Praze, scény pro filmový Kostelec se točily v Hradci Králové, schodiště filmového gymnázia snímala kamera v pražském Nerudově gymnáziu, kde však v té době byla základní škola; z příbramských reálií nebyla pro potřeby filmu použita žádná ani do jediného záběru.

Epilog

Profesor Josef Fryš dopověděl, co se s viníky tragické události stalo po válce:

„Oficiálním důvodem popravy všech tří osob bylo schvalování atentátu na Heydricha. Ale to bylo vymyšlené, protože všechny skutečnosti, které vypověděl Červenka do protokolu, se odehrály ještě před atentátem. Dokonce i tu známou větu, že zabít tyrana není zločin, na které je postavena Drdova povídka, pronesl ředitel Josef Lukeš při hodině řečtiny už v roce 1940.

Miroslav Červenka byl na konci onoho tragického roku 1942 z prospěchových důvodů vyloučen z gymnázia. Po válce pak byl odsouzen k 15 letům odnětí svobody, pro dobré chování ho po 8 letech propustili. Zanedlouho poté ho při práci v lese na Karlovarsku zabil padající strom.

Karel Kepka po maturitě jako německý občan musel nastoupit na vojnu. Stal se letcem, byl zajat americkou armádou a do ledna 1948 vězněn v jižní Francii. Potom žil v tehdejší západní Německu, kde se oženil a podnikal. V šedesátých letech minulého století několikrát navštívil Československo a setkal se s bývalými spolužáky. Přitom

neunikl tehdejší bezpečnostním orgánům. Jeho výpověď je v rozporu s poválečnou výpovědí Červenky, který tehdy vypovídal, že Kepka na něm informace o studentech a učitelích vymáhal, zatímco Kepka uvádí, že Červenka se mu vnucoval a že ho po duševní stránce považoval za méněcenného. Jako občana NSR ho mohly československé úřady tehdy jen vyhostit.

Teufel byl ještě v roce 1942 převelen do Tábora a odtud na východní frontu, kde zastával místo ve zpravodajské službě. Když si ho po válce československé orgány vyžádaly, bylo jim oznámeno, že již zemřel.

Dne 21. června 1946 byla na chodbě příbramského gymnázia odhalena deska k uctění památky doktora Lukeše a deska s fotografiemi. Přítomna byla i vdova Anna Lukešová. A 2. října 1979 byla odhalena pamětní deska všem obětem heydrichiády. Na Stočesovic domě byla na památku Antonína Stočese a jeho otce, bohužel s chybným údajem, rovněž odhalena pamětní deska.“